

ВИСТАВКА

Подорож НЕВІДОМИМ Кримом

*«Татари виживуть, я знаю,
Не переможе їх Москва,
І знов злетить з Бахчисараю
Їх вічна пісня бойова».*

Д. Павличко

Кримські татари як народ сформувалися у період Кримського ханства – потужної держави, яка існувала на півострові від 1441 до 1783 років. У той час Крим був одним із центрів ісламської цивілізації в Східній Європі, а разом з тим – одним із найбільших торгових центрів, що сприяло формуванню самобутньої кримськотатарської культури і традицій.

Кримське ханство брало участь у багатьох війнах, однак зберігало свою цілісність і самобутність до 1783 року, коли півострів був окупований, а потім анексований Російською імперією. Територіальна експансія обернулася експансією культурною та духовною. Кримським татарам залишили лише Бахчисарай з його палацами та гробниці ханів. Кримськотатарська історія, культура, поезія, топоніми та їхня історія були знівельовані й незаслушено забуті.

Але і в часи окупації боротьба за національну ідентичність в Криму не припинялася ні на мить. Кінець XIX – початок XX століття відкрив світові імена кримськотатарського просвітителя Ісмаїла Гаспринського та духовного лідера кримців Номана Челебіджіхана.

На жаль, паростки національного відродження були брутально розтопані під час більшовицької окупації, апофеозом якої стала насильницька депортація 193 865 кримських татар і знищення усіх кримськотатарських назв на території півострова.

«Культурна окупація» Криму продовжувалася і після розпаду СРСР, коли імена кримськотатарських діячів і далі замовчувалися, а через медіа та масову культуру продовжували ширитися десятиліттями нав'язувані шаблони і штампи про російське імперське «відродження і окультурення» Криму, про російських поетів і письменників, з іменами яких ототожнювалися кримські топоніми, про «міста російської слави». Наслідком цього стала у 2014 році чергова російська анексія півострова, який, попри все, продовжує лишатися батьківщиною для нечисленного, але гордого народу – кримських татар.

Виставка «Подорож невідомим Кримом» має на меті розказати про маловідомих широкому загалу діячів кримськотатарської культури, татарські міста та поселення, які ми звикли сприймати як суто «російські та радянські», коротко розповість про унікальне кримськотатарське мистецтво.

Над проектом працювали:

Тилишак Володимир,
Саадат Каміла,
Саадат Емір,
Поліщук Володимир,
Короленко Богдан,
Позняк-Хоменко Наталя,
Громадська організація «Еґрідал»

Дизайн:

Беркутова Ганна

АВДЖИКОЙ

Авджикой (з 1948 року – Охотниче) – нині не існує село в Бахчисарайському районі АР Крим. Село було розташоване у глибині Кримських гір, в верхів'ях річки Кача.

За археологічними даними, на місці села існувало невелике грецьке поселення. Залишки храму Святого Сергія на пагорбі Бастантебе на території Авджикоя науковці відносять до XIII століття. Однак, перша офіційна згадка про село зустрічається лише у 1784 році, коли село за Камеральним Описом Криму віднесли до Бахчисарайського каймаканства.

У склад Російської імперії село увійшло невеликим поселенням в 10 дворів, яке поволі зросло і збільшувалося. У 1911 році в Авджикой було вже 50 домогосподарств і мешкало близько 300 жителів, більшість з яких були кримськими татарами, існувала мусульманська школа.

За радянської влади населення села скоротилося на третину – на 1939 рік в Авджикой проживало 178 осіб. Друга світова війна та сталінська депортація остаточно спустошила село. На місце примусово виселених татар були привезені російські сім'ї з Орловської та Брянської областей. Село докорінно змінило свій вигляд, а в 1948 році і назву – Охотниче.

У зв'язку з будівництвом у 80-ті роки Загорського водосховища Охотниче, яке потрапило в санітарну зону, було розселене, а 17 лютого 1987 року взагалі офіційно перестало існувати.

«Наша релігія вчить, що добро можна творити трояко: працюю, словом і милостинею. І те, і друге, і третє однаково бажані Богу і шляхетні: бідний допомагає ближньому роботою, вчений – настановою, багатий – милостинею».

Ісмаїл Гаспринський

Ісмаїл Гаспринський – великий кримськотатарський та тюркський просвіти-тель, письменник, педагог, культурний та громадсько-політичний діяч, засновник пантюркізму, модернізатор традиційної ісламської культури.

Народився 8 (20) березня 1851 року в селі Авджикой. Початкову освіту здобув удома, потім – сільська мусульманська школа-мектебе, Сімферопольська чоловіча гімназія і Воронежський кадетський корпус. У 1864-1867 роках він навчався в Московській військовій гімназії.

На світогляд Ісмаїла Гаспринського вплинули світові культури. Він був у Парижі, де працював перекладачем і особистим секретарем письменника Івана Тургенєва, відвідував лекції в Сорбонні. Жив у Стамбулі, писав кореспонденції для низки російських газет, відвідував Єгипет – тодішній центр мусульманського відродження.

Після повернення до Криму Гаспринський деякий час працював учителем. Але вже в лютому 1879 року він обраний міським головою Бахчисарая і пробув на цій посаді 5 років. У квітні 1883 року розпочав випуск газети «Терджиман» («Перекладач»), яка довго залишалася єдиним тюркомовним виданням в Російській імперії.

Газета стала відправною точкою літературного шляху таких відомих у першій третині XX ст. літераторів, як Осман Акчокракли, Мемет Нузет, Якуп Шакір-Алі, Шаміль Тохтаргази, Аблякім Ільмій, Асан Сабрі Айвазов, Ісмаїл Лятіфзаде, Сеїт Абдулла Озенбашли. Газета проіснувала до самої смерті Гаспринського в 1914 році, а потім ще чотири роки виходила під редакторством його сина – Рефата.

Крім того, виходили щотижнева газета «Міллет» («Нація»), журнал для жінок «Алемі нісван» («Світ жінок»), редактором якого була його дочка Шефіка Гаспринська, журнал для дітей «Алемі субьян» («Світ дітей») кримськотатарською мовою, а також гумористичне видання «Ха-ха-ха!». Крім публіцистики, Ісмаїл Гаспринський мав літературний талант, ставши класиком нової кримськотатарської літератури.

Ісмаїл Гаспринський присвятив життя справі єднання традиційної духовності з передовими досягненнями європейської культури, чим здобув заслужений авторитет серед усіх ісламських народів Російської імперії та Близького й Середнього Сходу.

Вишитий пояс кінець XIX початок XX ст.

Ісмаїл ГАСПРИНСЬКИЙ

АЛУШТА

Алушта – місто на Південному узбережжі Чорного моря, у долинах гірських річок Улу-Узень і Демерджі, оточене амфітеатром Головної гряди Кримських гір Бабуган-Яйла та масиву Чатир-Даг та горою Демерджі на півночі.

У VI столітті Візантія зводить тут фортецю Алустон, а вже в середині XII століття арабський мандрівник Абу Абдаллах Мухаммед аль-Ідрісі згадує Алушту (Шалусту) в творі «Географічні розваги», називаючи її «важливим приморським містом».

У XIV столітті князівство Феодоро побудувало поблизу Алушти фортецю Фуна.

У 1380–1475 рр. в Алушті існувала Генуезька колонія. Тут був особливий генуезький консул, єпископ, єпископська кафедра. У цей період перестроєна фортеця, одна з башт якої збереглася донині.

За даними на 1864 рік у казенному татарському селі Ялтинського повіту Таврійської губернії мешкало 763 особи, налічувалось 120 дворів, існували православна церква, 2 мечеті, карантинна застава, митний пост, волосне правління, станова квартира, поштова станція й відділення, руїни фортеці.

На початку XX століття Алушта стала популярним курортом. Тут відпочивали відомі письменники та науковці. У 1913 році тут побувало на відпочинку 3,5 тисячі осіб. Відомим курортом Алушта є і сьогодні.

«В Криму всі знають — хто такий Алім. Він народний улюбленець, з вуст в уста наші дідуся і бабусі переповідали нам про нього. В Криму навіть є ще люди, які розказують, що ось в домі мого діда колись переховувався Алім. Таке до нього тепле, шанобливе ставлення. Причина такої поваги в тому, що він на перше місце ставив справедливість».

Перекладачка роману Юсуфа Болат «Алім Азамат-оглу», Таміла Сеїтяз'єва

Юсуф Болат – кримськотатарський письменник, драматург та публіцист. Народився в Алушті 16 березня 1909 року.

Навчався в Ялтинському педагогічному технікумі та Кримському педагогічному інституті. Перше оповідання «Чанлар какилганда» («Коли били дзвони») надрукував у газеті «Яни Дюн'я» («Новий світ») у 1929 році.

Від 1930 року написав 10 п'єс, друкував літературознавчі статті, працював над шкільними підручниками.

У 1939-1941 роках працював в органах радянської преси та відповідальним редактором кримськотатарських радіопередач у радіокомітеті в Москві. Але це не врятувало його від депортації у 1944 році до Узбекистану.

Працював учителем і займався журналістикою, отримав звання заслуженого діяча культури Узбекистану.

Помер 1986 року в Ташкенті.

Юсуф
БОЛАТ

БАХЧИСАРАЙ

Назва Бахчисарай в перекладі з кримськотатарської означає «сад-палац». Місто розташоване у внутрішньому пасмі Кримських гір, у долині річки Чурук-Су, за 30 км від Сімферополя. У 30-х роках XV століття в давньому поселенні Кирк-Ор розташовується резиденція кримського хана Хаджі I Герая, який 1441 року виборов незалежність Кримського ханства від Золотої Орди.

Син Хаджі Герая Менглі Герай у 1485 році будує новий палац Девлет-Сарай біля підніжжя Кирк-Ор, у поселенні Салачик (нині – район Старосілля). На початку XVI століття будується новий ханський палац, який і отримав назву Бахчисарай. Назва поширилася на місто, яке швидко виростало навколо палацу та стало столицею Кримського ханства. 1532 року резиденція хана була офіційно перенесена до Бахчисарайського палацу.

У XVII—XVIII століттях Ханський палац будувався та перебудовувався неодноразово. 1736 року в ході російсько-турецької війни Ханський палац разом з усім містом був спалений російськими військами. У 1740-х палац відбудували. Споруди, що збереглися до нашого часу, значною мірою з'явилися в той період.

1783 року Бахчисарай увійшов до складу Російської імперії. В імперський період місто втрачає столичне значення та стає провінційним поселенням з переважно татарським населенням. 1794 року, за даними «Камерального опису Криму», у Бахчисарайі було 5 млинів, 20 пекарень, 13 шкіряних майстерень, 6 кузень, збройні майстерні, 2 винних ряди (грузинський та молдовський), 17 караван-сараїв для приїжджих.

У травні 1944 року татарське населення міста було депортовано радянською владою. Ця трагедія дуже серйозно змінила місто, адже до 1944-го більшість населення склали кримські татари.

1989 року розпочинається повернення до Криму кримських татар. На початку 90-х відновили роботу Успенський монастир, Велика ханська мечеть, мечеть Тахтали-Джамі. У 2000-х відновлені Зинджирли-медресе, мечеть Орта-Джамі. Старе місто Бахчисарая стає популярним туристичним центром.

«Ми неподільні, нерозривні частинки свого народу»

З листа Умера Іпчі, 1947 рік. Колонія «Унжлаг»

Умер Іпчі — один із основоположників кримськотатарської сучасної літературної мови, кримськотатарської драматургії XX століття, перший кримськотатарський кінорежисер.

Народився в 1897 році у Бахчисарайі в родині дрібного торговця. Початкову освіту здобув у місцевій школі. У 1914 році продовжив освіту в медресе «Галія» в Уфі. Повернувшись в Крим, кілька років працював учителем.

У другій половині 1920-х років працював актором, режисером, а потім і директором Кримського державного татарського театру. Водночас був співробітником газети «Яни Дюн'я» («Новий світ»). Почав писати п'єси для театру як на історичні теми, так і спрямовані на моральне виховання молоді. Загалом він встиг написати 25 п'єс, видати збірки оповідань, віршів, кілька романів та радіоспектаклів.

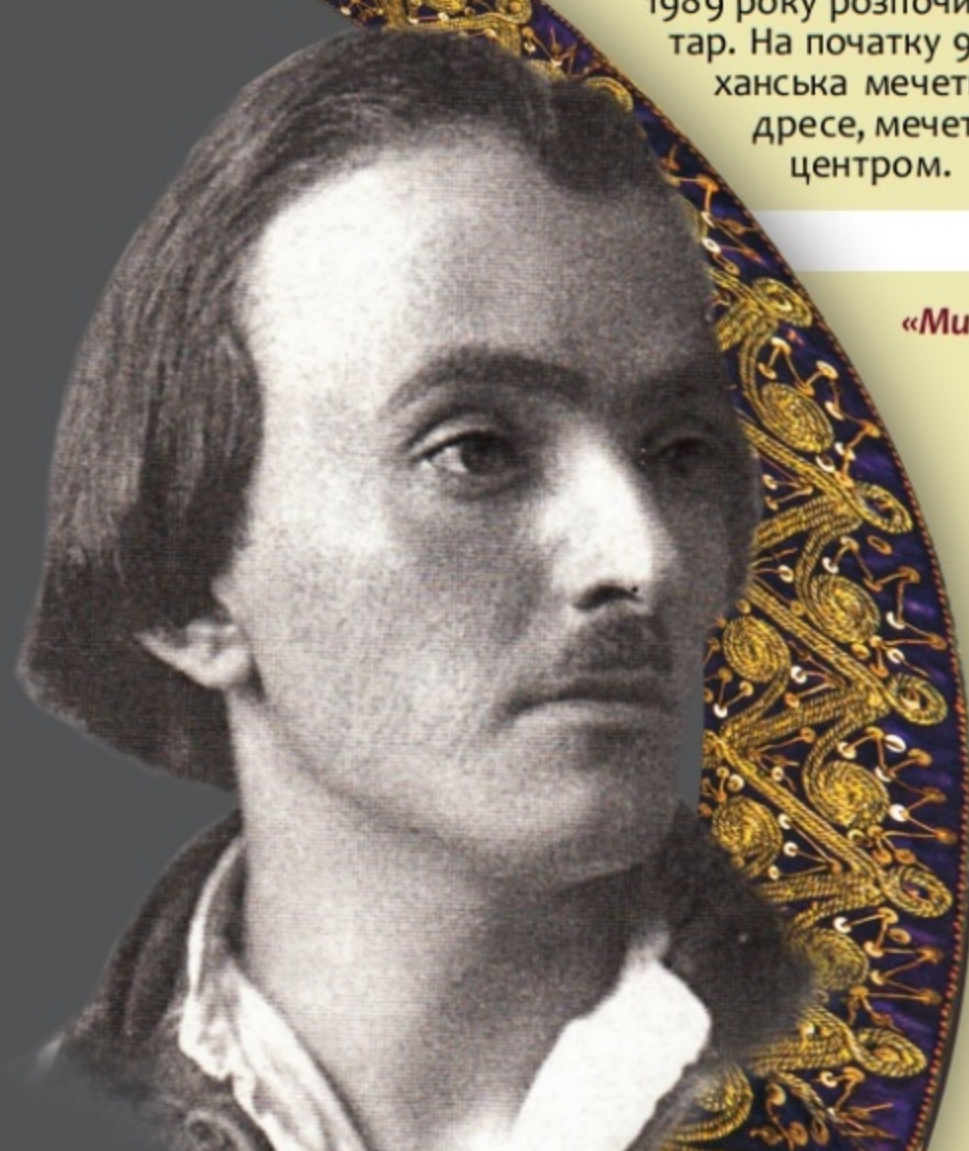
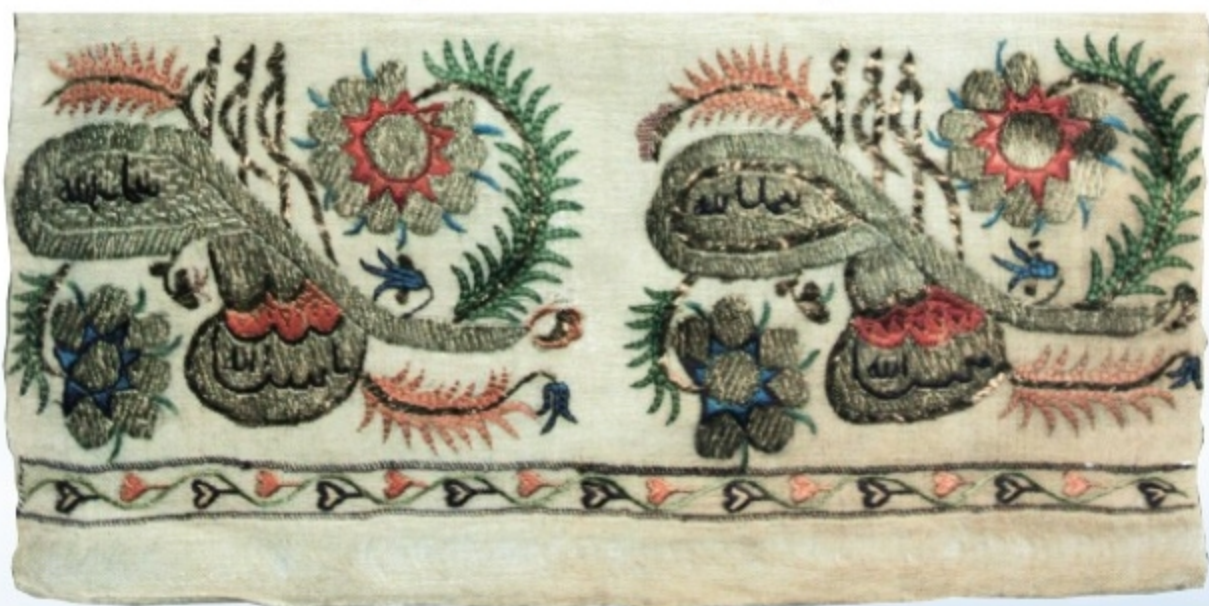
Умер Іпчі був активним прихильником емансипації та ідеї рівних прав чоловіків та жінок. Перші свої вірші він присвятив саме цій тематиці. Згодом вони увійшли до збірки «Шарк' к'адинлари» («Жінки Сходу»).

У 1937 році Умер Іпчі був звинувачений радянською владою в «націоналізмі» й ув'язнений на 12 років. Ще до закінчення слідства вагітну дружину письменника з трьома дітьми вигнали з власного житла в Сімферополі.

Усталінських таборів працював на будівництві Біломор-каналу. У 1949 році, попри закінчення строку ув'язнення, його не звільнили. За спалення портрета Сталіна був відправлений у психіатричну лікарню міста Томська, де і помер 11 січня 1955 року.

Місце поховання одного з найвидатніших кримськотатарських письменників першої половини XX століття залишається невідомим.

Жіночий покрив з вишитим написом «в ім'я Аллаха, Пречистий Аллах». Кінець XIX – початок XX ст.

Умер ІПЧІ

БІЮК-СУНАК

Біюк-Сунак – зникле село в Джанкойському районі АР Крим.

Перша писемна згадка про село датується 1784 роком, хоча археологи знаходять тут сліди людського життя, які відносяться до V тисячоліття до н. е. У відомостях про жителів Перекопського уїзду Російської імперії від 21 жовтня 1805 року у селі Біюк-Сунак значилося 29 дворів, 196 кримських татар, 33 ясиру (полонених), 17 ромів-чінгіне.

Відтік жителів із села почався після російсько-турецької війни 1853-1856 років, коли кримські татари масово емігрували в Туреччину. Через трохи більше, ніж 100 років село остаточно зникло з карти Криму.

*Я поклявся кров обмити з ран твоїх, народе мій,
бо чому повинні гнити братчики мої в ярмі?
І якщо в житті спокійнім не терпітиму за них,
кров гаряча до краплини висохне нехай в мені!*

*Я поклявся світло правди в темний край принести мій,
бо чому не може брата брат побачити в пільмі?
І якщо від цього горя не болітиму мене,
то нехай наплачу море я кривавими слізьми!*

*Я поклявся, давши слово за народ померти мій,
втішити його в неволі, сльози витерти рясні.
Бо якщо я навіть ханом буду жити сотні літ,
все одно пора настане в землю полягти мені!*

**Гімн кримськотатарського народу.
Слова і музика Номана Челебіджіхана.
Переклад Михайла Карпового.**

Номан Челебіджіхан – кримськотатарський політичний і державний діяч. Один з організаторів і співголова першого Курултаю, перший голова Кримськотатарського національного уряду, обраного національним парламентом, перший муфтії мусульман Криму, Литви, Польщі, Білорусі та України.

Народився у 1885 році в сім'ї Ібраїма Челебі, імама мечеті села Біюк-Сунак неподалік від Джанкоя. Отримавши початкову освіту в сільській школі, продовжив її в медресе Акчора, а потім у Зинджирли-медресе в Бахчисарай.

Спільно з Джафером Сейдаметом і Абібуллою Одабашем у 1909 році заснував підпільну патріотичну організацію «Ватан» («Батьківщина»), членами якої були кримськотатарські студенти Османської імперії.

За пропаганду соціалістичних ідей був заарештований. Після Лютневої революції 1917 року Челебіджіхан повернувся до Криму, очоливши національний рух кримських татар.

На першому з'їзді кримських татар у Сімферополі 25 березня 1917 року обраний головою Всекримського Мусульманського виконкому і муфтієм-головою Таврійського мусульманського духовного управління. На Всекримському з'їзді у Сімферополі 2 жовтня 1917 року виклав програму скликання національних установчих зборів кримськотатарського народу – Курултаю.

На I Курултай, який відбувся у грудні 1917 року в Криму, входить до комісії з розробки проекту Кримськотатарських Основних законів. Виступав за рівноправ'я всіх народів, що живуть у Криму.

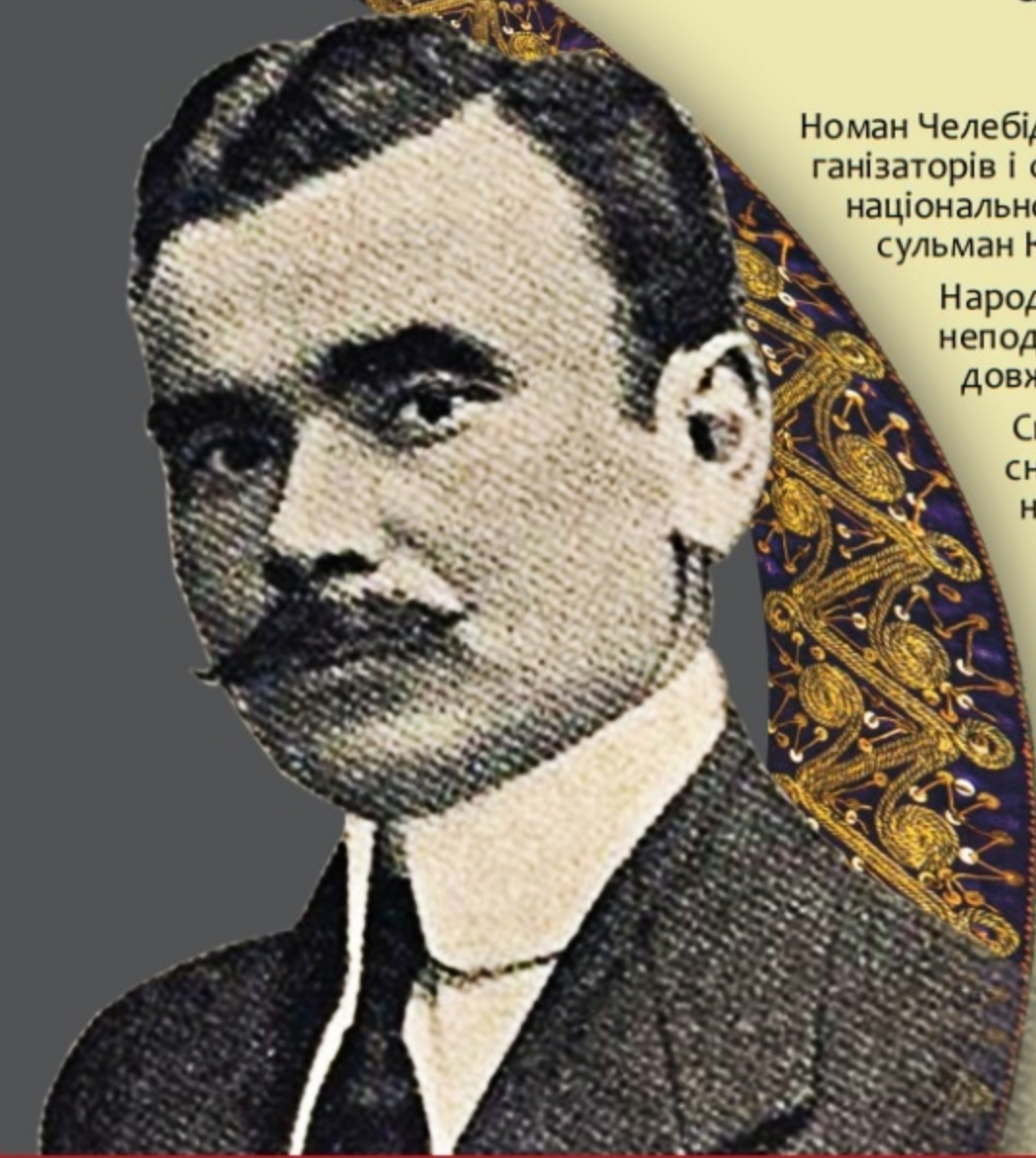
Курултай затверджує представлений комісією проект Конституції і проголошує створення Кримської Демократичної Республіки, а Номана Челебіджіхана обирають головою Директорії (національного уряду) і паралельно — міністром юстиції. У представленому на сторінках газет «Мілет» («Нація») і «Голос татар» програмному повідомленні створеного уряду йшлося: «Кримськотатарський національний уряд покликаний забезпечити щастя і нормальну життєдіяльність не лише корінного народу, але й захищати всіх земляків, мешканців півострова від узурпації, анархії і заколоту, захищати їх життя і гідність, і вважає це своїм священним обов'язком».

Проте захоплення збройним шляхом влади в Криму більшовиками та їхніми союзниками поставило хрест на демократичному шляху розвитку краю. Щоб уникнути ескалації насилля, Челебіджіхан подав у відставку з керівних посад. На його пропозицію 10 січня 1918 року Курултай утворив комісію, яка вела переговори з більшовиками про припинення збройної боротьби в Криму.

Скориставшись цим, більшовики 14 січня 1918 року безперешкодно захопили владу в Сімферополі, заарештували Челебіджіхана і перевезли у Севастополь.

23 лютого 1918 року у міській в'язниці матроси-ліворадикали розстріляли Номана Челебіджіхана, а тіло викинули в Чорне море.

**Декоративний рушник.
Крим. 1837 рік**

НОМАН ЧЕЛЕБІДЖІХАН

БЮЮК-ОЗЕНБАШ

Бююк-Озенбаш (з 1945 року — село Щасливе Бахчисарайського району АР Крим).

Історична назва Щасливого — Бююк-Озенбаш. Розташоване воно у верхів'ях долини річки Бельбек, біля західного підніжжя хребта гори Ай-Петрі. В селі, власне, і народжується річка Бельбек, утворюючись від злиття витоків — річок Кючюк-Озенбаш, Бююк-Озенбаш і Манатогра. Село лежить на висоті 360 метрів над рівнем моря.

Історію села простежують з XV століття, але наявність в околицях села таврійських поховань, так званих «кам'яних ящиків» дозволяє припустити заселення місця ще до нашої ери.

До 1475 року село, яке було заселене нащадками готів і входило до князівства Феодоро, приєдналося до Османської імперії. За свідченням турецького мандрівника XVI століття Евлії Челебі, місцеві жителі склали у війську Кримських ханів свого роду еліту — стрільців і артилеристів.

У ті ж роки вперше зустрічається згадка села Озенбаш — у джізіє Дефтера Ліва-і Кефе (османській податковій відомості) 1652 року, де перераховуються два десятки грецьких назв. Але у Відомості про виведених з Криму християн О. В. Суворова від 18 вересня 1778 село не значиться: або греків до того часу в Озенбаші не залишилося, або, що нерідко траплялося під час того переселення, християни, щоб не виїжджати, терміново прийняли іслам.

У Кримському ханстві Озенбаш входив в Мангупського кадиліка Бахчисарайського каймакаства, що зафіксовано в Камеральному описі Криму 1784 року, там же записані три села: Узенбаш, Інший Узенбаш і Третій Узенбаш.

За даними Всесоюзного перепису населення 1926 року в селі Бююк-Озенбаш було 1990 жителів: 1969 татар, 19 росіян, 2 білоруси. Діяла кримськотатарська школа.

18 травня 1944 року практично все населення Бююк-Озенбаш було вивезене в Середню Азію. У вересні 1944-го в район приїхало 2349 сімей із різних областей України.

Хаджі Нурій Мустафа народився у селі Бююк-Озенбаш у родині дервіша Мустафи у 1931 році. Його дитинство було затьмарене створенням колгоспів та голодом 1932-1933 років.

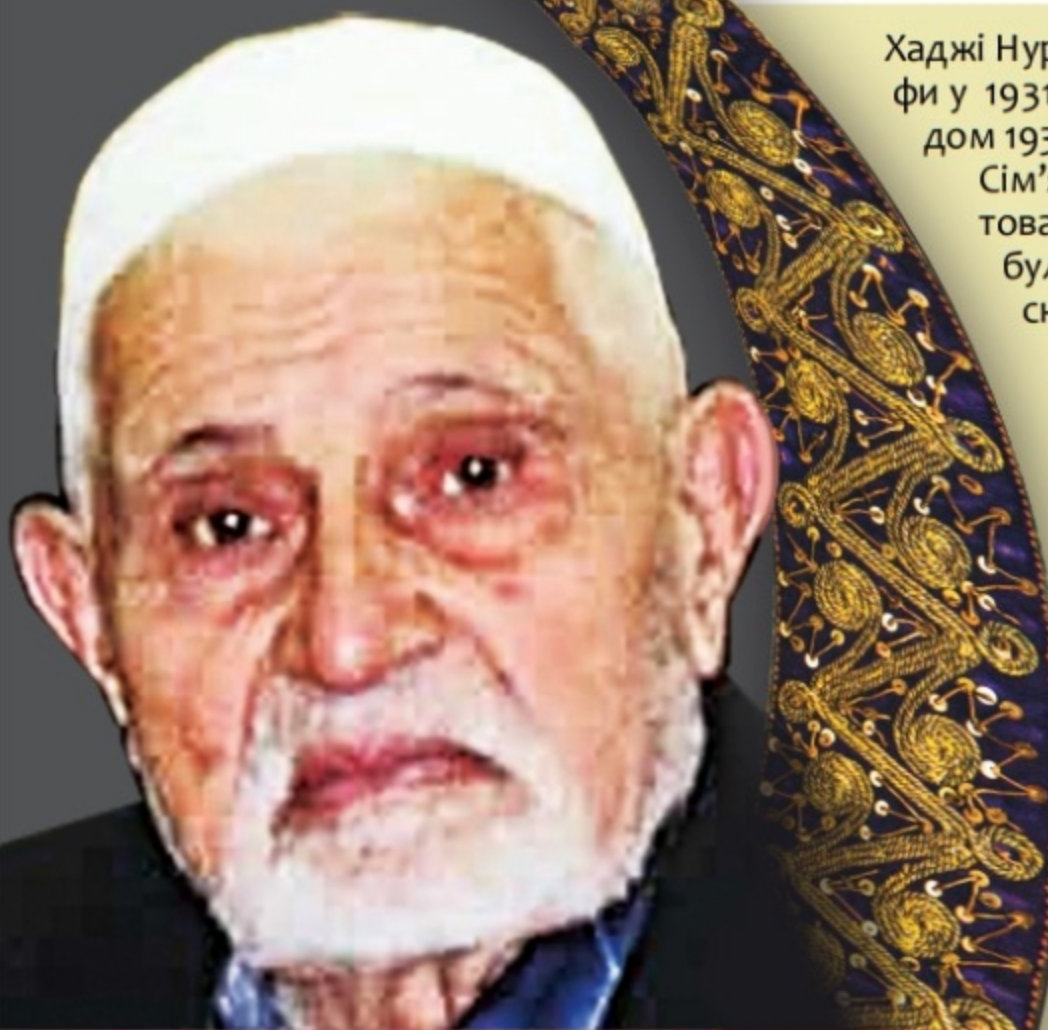
Сім'я дервіша Мустафи разом із іншими кримськими татарами були депортована до району Шахріхан провінції Андіжан, Узбекистан. Нурій, якому було 13 років, почав працювати тут учнем у текстильній артілі. Команду складали переважно релігійні чоловіки.

Усвідомивши важливість Слова Божого у віршах, Нурій вивчив Коран і навчився читати та писати арабською мовою. Також Нурій намагався писати на діалекті озенбаш, який він пам'ятав з дитинства.

Нурій Мустафа приєднався до руху за права кримськотатарського народу, який розгорнувся в 1964-1965 роках на тлі широких протестів. Він брав участь у багатьох акціях, виступав на мітингах, співав кримськотатарські пісні.

У 1968 році Нурій Мустафа оселився в селі Новоолексіївка Генічеського району на Херсонщині. Працював бригадиром на будівництві і водночас був муллою в кримськотатарській громаді, розвивав зв'язки з іншими громадами. На релігійній конференції кримських мусульман 18 листопада 1995 року Нурій Мустафа був обраний Головою (муфтієм) релігійної ради кримських мусульман.

Хаджі Нурій є автором низки релігійних книг. Основою його творів є питання патріотичного та морального виховання в родині, роль батьків у вихованні дітей в душі поваги до традицій свого народу.

Хаджі Нурій
МУСТАФА

Манжет. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

ГУРЗУФ

Походження назви цього історичного селища на Південному березі Криму достовірно не встановлено. Одна з версій – назва походить від лат. Ursus «ведмідь» (поруч із селищем розташована «Ведмідь-гора» - Аю-Даг). Інші дослідники вважають, що назва Горзув має таврське або гото-аланське коріння і розшифровують його як «полонина», «долина серед гір».

Перша писемна згадка про Гурзуф зустрічається в трактаті візантійського історика Прокопія Кесарійського «Про споруди» (553-555 роки). Там повідомляється, що за наказом імператора Юстиніана I були побудовані «замок Алустон і замок в окрузі Горзувітській». Археологи встановили, що фортеця, збудована візантійцями в Гурзуфі, проіснувала більше дев'яти століть – із середини VI до кінця XV століття. Ця фортеця на скелі Дженебез-Кая була потужним форпостом спочатку візантійців, потім хозарів і генуезців (останні називали місто Грузуї).

Майже 300 років – з 1475 по 1774 роки – Гурзуф, як і весь південний Крим, входив до складу володінь турецьких султанів. Після завоювання Криму Російською імперією землі в районі Гурзуфа перейшли в імператорську скарбницю. Поступово поселення перетворилося на дорогий курорт, де полюбляли відпочивати російські письменники та художники.

За радянської влади курорт було націоналізовано, а у 1925 році відкрито піонерський табір «Артек».

«Не піду з цієї землі, не піду. Хай уся російська армія прийде, протопчеться по мені, потрощить кістки, хай розчавить і мозок, і м'язи, а я не піду, не піду з цієї землі».

З роману «І вони були людьми»

Дженгіз Дагджи – кримськотатарський прозаїк і поет, класик турецької літератури, народився в Гурзуфі у 1920-му році. Дитячі роки провів у сусідньому селі Кизилташ (нині Краснокам'янка), потім жив в Акмесджиті (Сімферополь).

Під час Другої світової війни був мобілізований в Червону Армію з другого курсу історичного факультету Кримського педагогічного інституту. Пережив полон та нацистські трудові табори. Наприкінці війни в Польщі познайомився зі своєю майбутньою дружиною Регіною Клешко. Разом вони пройшли табори для інтернованих і в 1946 році оселилися в Лондоні.

Перший свій роман «Страшні роки» про долю кримських татар у довоєнний сталінський період Дженгіз Дагджи публікує в 1956 році в Туреччині. Незабаром виходить продовження – «Чоловік, що втратив батьківщину». Туга за втраченим краєм стає головним мотивом творів письменника.

Дженгіз Дагджи нагороджений багатьма літературними преміями Туреччини. За його твором відзняли одну з розрекламованих турецьких кінострічок «Кримець: страшні роки».

Помер 2011 року в Лондоні, прах письменника похований у Криму на схилах Кизилташу.

Манжет. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

Дженгіз
ДАГДЖИ

ГЪОЗЛЕВ

У XVI—XVIII століттях Гъозлев (у перекладі з тюркської – «сто очей») — одне із найбільших міст і головний порт Кримського ханства. За кількістю будинків воно поступалося тільки Бахчисараю. Знане як невеликий ринок, місто не раз ставало об'єктом козацьких морських походів (серед найбільш відомих – похід Івана Сірка 1675 року).

Гъозлев був оточений кріпосною стіною, загальною довжиною близько трьох кілометрів. Висота її становила 6-8 метрів, ширина 3-5 метрів. Стіна, побудована у вигляді п'ятикутника, мала п'ять воріт: на схід біля берега моря — Портові ворота, на південний схід — ворота Дров'яного базару, на північну сторону виходили ворота Білого мулли, на північний захід — Земляні ворота, на захід — Кінські ворота. Це єдине місто в Криму, де забудова зберігає елементи середньовічної східної фортеці.

У 1784 році, після анексії Російською імперією Криму, місто було перейменовано в Євпаторію. Мусульманське населення Євпаторії в 1780-90-х роках масово емігрувало до Османської імперії, але занепад міста тривав недовго: царський уряд заохочував приплив сюди нових поселенців.

Наприкінці XVIII століття Євпаторія стає центром караїмізму. Сюди переїздить духовний глава караїмів — гахам (1917 року – переїхав до Стамбула). 1798 року в місті було споруджено порт, а Євпаторія отримала право на безмитне ввезення і вивезення товарів (порто-франко). У 1840-х роках в Євпаторії мешкало близько 11 тис. осіб.

У 2-й половині XIX століття Євпаторія перетворюється на кліматичний курорт. У 1884 році відкрито першу водолікарню, 1905 року — перший приватний санаторій «Приморський». Наприкінці XIX століття у місті діяли 4 православні церкви, 14 мечетей, костел, 4 синагоги, 2 чоловічих і одна жіноча гімназії.

В радянські часи місто стало відомим курортом. Під час Другої світової війни тут точилися великі бої. Внаслідок бойових дій, розстрілів та депортацій до 1945 року втрати населення міста склали 45-55%.

Ерджіван КЕРМЕНЧІКЛІ

Ерджіван Керменчіклі – кримськотатарський поет, син репресованого поета і педагога Джемілья Керменчіклі.

Народився в 1924 році в Криму, у 20-річному віці був злочинно депортований у Середню Азію.

Писати вірші почав з юних років, продовжив це і на чужині. Особливе місце в творчості поета займають вірші для дітей.

Багато віршів Ерджівана Керменчіклі отримали народне визнання, а деякі – стали основою для пісень. Зокрема, велику популярність отримала пісня «Феріде», в основу якої лягли його вірші. Однак весь творчий доробок поета до цього дня залишається невиданим.

Ерджіван Керменчіклі так і не повернувся на батьківщину. Він помер 16 січня 1994 року в Янгіюлі (Узбекистан).

Манжет. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

ДЖАВ-ТОБЕ

Джав-Тобе (з 1948 року Вулканівка Ленінського району АР Крим) - назва селища за однойменною назвою маловодної річки Джав-Тобе (Крива). На північній стороні від села розташований грязьовий вулкан Джав-Тепе.

Село входило до складу Кримського ханства.

У «Відомості про кількість селищ, назвах оних, в них дворів ... що перебувають у Феодосійському повіті від 14 жовтня 1805 року» у селі Джав-Тобе значився 21 двір і 132 жителя. На карті 1842 року Джав-Тобе позначений умовним знаком «мале село», тобто, менше 5 дворів.

За радянської влади село Джав-Тобе входило до складу Керченського району.

У 1948 році, після депортації кримських татар, радянська влада перейменувала Джав-Тобе на Вулканівку.

*Завжди і всюди звали раєм Крим.
Тут любо ж бути гождої пори,
Коли натхнення гомонять вітри.
Тобі – моя любов, о Криму мій!*

**Зіядин Джавтобелі,
«Мій Крим», переклад Володимира Морданя.**

Зіядин Джавтобелі народився 10 вересня 1905 року в селі Джав-Тобе в селянській родині.

Закінчив сільську школу. З 1923 року навчався в Тотайкойському педагогічному технікумі. Був директором школи в селі Альма-Тархан.

З 1923 року публікується в комуністичній пресі кримськотатарською мовою. У 1926 році видав свою першу збірку.

З 1928 року - відповідальний секретар газети «Ян'и дюнья» («Новий світ»). Був головним редактором Кримдержвидава. З 1934 року - член Спілки письменників СРСР. У 1937 році була опублікована збірка дитячих віршів «Яш бувун» («Молоде покоління»).

«Батько був романтиком, схожим на Светлова і Багрицького, на Аркадія Гайдара, які вірили, що простий пастух може стати поетом, вченим, дипломатом», - писав про Зіядіна Джавтобелі його син Руслан.

Поет розділив тогочасну долю більшості романтиків, що повірили більшовикам. 11 листопада 1938 року його заарештували за підозрою в шпигунстві. У таборах перебував до 1947 року. Реабілітований 20 вересня 1956 року.

Проживав в Узбекистані, куди були депортовані в 1944 році кримські татари. Видав декілька збірок віршів.

Помер 16 червня 1991 року в Самарканді.

Кисет для тютюну. Крим. Початок XIX ст.

**Зіядин
ДЖАВТОБЕЛІ**

КАРАСУБАЗАР

Карасубазар (з 1944 року – Білогірськ) – місто в долині річки Біюк-Карасу (притока Салгиру), за 42 км на захід від Сімферополя.

В Кримському ханстві Карасубазар був визначним економічним, культурним та духовним центром півострова. Місто лежало на дорозі Великого Шовкового шляху, тому тут проходило безліч торгових караванів з усього світу. Центром торгівлі були так звані «хани» – караван-сараї, де купці зупинялися та зберігали свій крам. До сьогодні в центрі Карасубазара збереглися руїни караван-сарая Таш-Хан.

Місто також було великим культурним та духовним центром ханства: 1666 року відомий турецький мандрівник Евлія Челебі у захваті описував Карасубазар, зокрема його 28 мечетей. 1737 року російські війська, що вдерлися до Криму, розгромили і пограбували місто. Після анексії Кримського ханства імперією Романових у 1783 року знаменитий та величний Карасубазар перетворився на заштатне містечко неосяжної імперії.

Наприкінці 19 сторіччя в місті залишалося 23 мечеті. Буремні події початку ХХ століття, Перша світова війна, прихід до влади більшовиків та кримський голодомор 1921-1923 років забрали життя тисяч жителів міста.

Комуністична влада свідомо викоринювала релігію та культуру кримських татар, піддавала репресіям релігійних діячів, фізично знищувала релігійні та культурні об'єкти. Будівельне каміння, матеріали декількох зруйнованих мечетей, двох караван-сараїв, тисячі надгробків-пам'ятников з кримськотатарських цвинтарів були використані в 1934-1938 роках для будівництва Тайганського водосховища.

До 1935 року в місті залишилася єдина працююча мечеть «Иилдирим Джами».

*«Татарин» – промовиш, й запалиться ватра,
«Татарин» – і мова відродиться раптом.*

*З вірша «Татар Тугулмен!... Дегенлерге».
Переклад Османа Пашаєва.*

Бекір Чобан-заде – всесвітньо відомий вчений-тюрколог та видатний кримськотатарський поет. Народився в Карасубазарі 27 (15) травня 1893 року. Вчився в Стамбулі та Будапешті. Викладав у Будапештському та Лозаннському університетах і в 26 років став професором обох університетів.

Зробив великий внесок у вивчення мови й літератури не лише свого народу, а й у розвиток мовознавства і літературознавства багатьох тюркських народів. У 1922 році став професором Кримського університету, викладав у Баку, Ташкенті, Фергані, Бухарі. У 1935 році обраний членом Паризького лінгвістичного товариства.

1937 року був розстріляний НКВД за звинуваченнями в націоналізмі та участі в пантюркістських організаціях.

Його ім'ям названо нещодавно створений Навчально-науковий інститут сходознавства Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.

*Жіноча святкова куртка. Крим.
Кінець ХІХ – початок ХХ ст.*

Бекір
ЧОБАН-ЗАДЕ

Село КЕРМЕНЧИК

Поселення на місці Керменчика існували вже в X столітті. В XIII столітті на горі Фортеця, за півкілометра від села, було укріплення Кермен-Кале, що проіснувало до османського завоювання півострова в 1475 році.

Документально село вперше згадується в матеріалах османського перепису населення 1520 року, згідно з яким у Керменчику було 8 християнських сімей, підданих Османської імперії. Кількість мусульман невідома, оскільки вони були підданими хана і в переписі не фіксувалися.

Зустрічається Керменчик (Керменджік) і в Османських податкових відомостях 1634 року. Тоді, в першій половині XVII століття, внаслідок більш високих, ніж у Кримському ханстві податків, а також через почастішання набігів донських козаків, християнське населення Кефінського санджака масово переселялося у внутрішні райони півострова, на землі Кримського ханства (є думка, що грецька громада Керменчика сформована саме цими біженцями).

Після приєднання Криму до Росії 8 лютого 1784 року Керменчик був приписаний до Сімферопольського повіту Таврійської області. Згідно «Списку населених місць Таврійської губернії за даними 1864 року», Керменчик значився як «казенне татарське і грецьке село з 117 дворами, 764 жителями, мечеттю та православною церквою біля підніжжя гори Кермен-Баїр».

У радянські часи Керменчик входив до Бахчисарайського району. У травні 1944-го майже все його населення було депортоване, а село перейменоване на Високе. А вже за три місяці вийшла Постанова Державного комітету оборони «Про переселення колгоспників в райони Криму», згідно з яким у район переселялося 9 000 українців. На початку 1990-х в село почали повертатися кримські татари.

Видатний кримськотатарський поет, педагог і публіцист Джеміль Керменчіклі народився в 1891 році в селі Керменчик у високоосвіченій родині.

1908 року він закінчив учительське медресе в Стамбулі. Повернувшись на батьківщину, працював учителем у різних куточках Криму, а в 20-ті роки став викладати у рідному селі.

Перші вірші Керменчіклі почав писати 1915 року, присвятивши їх Номану Челебіджіхану. Дуже швидко твори Джеміля стали популярними серед публіки, їх почала друкувати. В той час основна тема його віршів – патріотизм, любов до батьківщини.

Паралельно Джеміль Керменчіклі активно виступає в пресі, намагаючись на необхідності просвіти, вивчення рідної мови, виданні підручників та книг кримськотатарською. Працює у газеті «Терджи-ман» («Перекладач») – першій в історії кримськотатарської газети, засновником і видавцем якої був кримськотатарський просвітитель Ісмаїл Гаспринський. А після її закриття стає головним редактором газети «Міллет» («Нація»).

Наприкінці 20-х років Джеміль Керменчіклі, пригнічений політикою більшовиків на півострові, відходить від активної громадсько-політичної діяльності, все менше публікує статей та віршів, повертається до роботи учителем.

Утім, це його не рятує. У 1937 році, в рамках кампанії зі знищення кримськотатарської інтелігенції, радянська влада звинувачує поета в «націоналізмі» та відправляє в табір суворого режиму.

22 січня 1942 року поет помер у таборі під Архангельськом.

Джеміль КЕРМЕНЧІКЛІ

Манжет. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

КЕФЕ

Місто заснували в середині VI століття до н. е. вихідці з грецького міста Мілет, назвавши поселення Феодосія («Богом дана»). Це був типовий грецький поліс, тобто місто-держава.

У 355 році до н.е. Феодосію захопили боспорці, і з часом вона стала другим за значенням містом європейської частини Боспорської держави. Але нашістья гунів у IV столітті спустошило поселення.

У 1266 році генуезькі купці викупили у татарського хана Оран-Тімура руїни Феодосії і побудували тут фортецю Кафу, що стала центром чорноморських володінь Генуї (залишки цієї фортеці досі збереглися). У XIV столітті вона була найбільшим у Криму багатонаціональним середньовічним містом і центром работорівлі в басейні Чорного моря.

Влітку 1475 року османи, захопивши Кафу, перейменували її в Кефе (Кеффе). Як і за Генуї, Кефе залишалася міжнародним торговим перехрестям і головним невільничим ринком. Саме тут була продана легендарна Роксолана, що стала дружиною османського султана.

На початку XVII століття чорноморські фортеці стали об'єктом атак запорозьких козаків. У 1616 році запорожці на чайках під проводом гетьмана Сагайдачного захопили Кефе і звільнили декілька тисяч невільників.

У 1770-х роках Кефе стала столицею Кримського ханства. Але вже 1783 року місто було захоплене і приєднане до Російської імперії. За рік йому повернули назву Феодосія.

У XIX столітті місто лишалося багатонаціональним та багатоконфесійним. Тут навіть існувало правило, що на виборах міського голови на трирічний термін обирався представник християнської громади, на наступний — представник від мусульман або караїмів.

У 1917–1921 роках Феодосія потерпала від більшовицької навали, було розстріляно більше 8 тисяч жителів. Під час Другої світової війни місто було вщент зруйноване. Знадобився час, щоб відбудувати Феодосію і повернути їй статус порту та курорту.

Гей, змучені, розпатлані бідняки!

Поневолені чонгарці, чатирдагці!

Прокиньтесь! Старий світ похитнувся,

Зблякле сонце зараз засяло.

Амді Гірайбай. Переклад Шевкета Юнусова

Амді Гірайбай (Хамді Герай-бай; справжнє ім'я – Абдулафат Лятіфов) народився в лютому 1901 року в селі Єні-Кале Феодосійського повіту в родині мусульманського богослова.

1921 року вступив до Кримського державного університету, але через нестачу коштів покинув навчання. У 1923 році стає студентом Стамбульського університету, пише дисертацію «Історія Криму». 1926 року повертається в Крим, бере участь у підготовці нового тюркського алфавіту.

Пік поетичної творчості Гірайбая припадає на 1918-1923 роки. Як і багато його сучасників, він з натхненням прийняв революцію 1917 року, покладаючи великі надії на культурне та політичне відродження свого народу.

У вірші «Татар ичюн» («Заради татар») двадцятирічний автор промовляє:

Моя рука слухняна покликом крові,

Що в жилах хлюпає щиро-суворо:

Я розтопчу вселенське місце гніздування

ворогів татар!

У віршах поета знайшли відображення трагічні сторінки історії його народу, низка творів присвячені історичним подіям кінця XVIII століття в Криму. У п'єсі «Оксюзлер» («Сироти») змальовані картини страшного голоду, який

охопив півострів у 1921 році.

Він міг би стати великим поетом свого народу. Але не за радянської влади. 13 вересня 1930 року Гірайбая, звинуваченого в «націоналізмі», розстріляли в московській Бутирській в'язниці. Йому було всього 29 років.

У 1991 році Амді Гірайбая реабілітували. Знадобилося шістьдесят довгих років, щоб абсурдні звинувачення були зняті, а твори поета повернулися до читача.

Манжет. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

Амді ГІРАЙБАЙ

КИЗИЛТАШ

Кизилташ (з 1945 року – Краснокам'янка) – смт Ялтинської міської ради АР Крим.

Назву отримало від скелі із гігантського блоку мармуровидного коричнево-червоного вапняку заввишки 72 м і площею — 125 м². За даними деяких джерел, на скелі в середні віки містилося невелике укріплення, яке зв'язувалося димовою сигналізацією з такими ж укріпленнями узбережжя. Кизил-Таш прикривав підступи до перевалу Гурбет-дереб-богаз, який вів у долину річки Кача.

З 1981 року на перевалі ведуться археологічні розкопки.

«...Ми уважно відстежували структурування національного руху України, заснування Центральної Ради, дії українців з реалізації територіальної автономії і, нарешті, створення національного уряду. Анархія, що підступала звідусіль, наочно доводила безпідставність наших намірів зберегти свою країну на договірній основі з росіянами, з російськими органами влади, - це поставило нас перед необхідністю більш ретельного вивчення національного руху українців».

Джафер Сейдамет

Джафер Сейдамет – письменник, громадський діяч, один із лідерів та ідеологів національно-визвольного руху кримських татар. Народився 1889 року в Кизилташі.

Батько Джафера був дуже освіченою і заможною людиною, тож намагався дати синові освіту. Після найкращих шкіл Криму батько відправляє його вчитися в Туреччину. Саме тут Джафер Сейдамет знайомиться із майбутніми соратниками та однодумцями, зокрема з Номаном Челебіджіханом. Тут починається його громадська діяльність.

У 1911 році юнак пише роботу «Пригноблена татарська нація у ХХ столітті». Її текст так розлютив тодішній російський уряд, що посольство Росії в Туреччині вимагало арешту та видачі автора, який сховався під псевдонімом.

Щоб уникнути сумних наслідків, Джафер із Стамбула їде до Парижа, де вступає на факультет правознавства Сорбонни. Незадовго до Першої світової війни друзі й однодумці – Джафер Сейдамет та Номан Челебіджіхан знову зустрілися в Стамбулі. Обоє були захоплені ідеями соціалістичної революції.

25 березня 1917 року в Сімферополі був обраний Тимчасовий Кримсько-Мусульманський виконавчий комітет, головою якого став Номан Челебіджіхан. Джафер Сейдамет очолив комісію з розпорядження благодійним майном, яке було вилучено з компетенції мулл.

Говорячи про свого друга й однодумця, Челебіджіхан зазначив, що для кримських татар Джафер Сейдамет – «світоч, який повинен осяяти наше суспільно-політичне життя променями тих ідей, які він привіз нам із колиски громадянськості, вільної Франції».

У грудні 1917-го на Курултаї кримськотатарського народу була прийнята конституція. Вона встановлювала загальне виборче право, скасування звань і станових привілеїв, рівноправність чоловіків і жінок, порядок скликання парламенту і обрання національного уряду. Джафер Сейдамет зайняв пости військового директора і директора зовнішніх зносин Кримськотатарського національного уряду – Директорії, а у січні 1918 року навіть очолив кабінет.

У лютому 1918 року в севастопольській в'язниці гине муфтії Криму Номан Челебіджіхан. Сейдамет був міністром закордонних справ Кримського крайового уряду Сулькевича, а восени обраний головою Курултаю. У 1919 році він залишає півострів і забирає з собою великий архів документів та матеріалів з історії Криму. Спочатку живе в Стамбулі, потім у Швейцарії, де продовжує боротися за права кримських татар, згодом повертається в Туреччину.

До кінця життя він усіма силами намагається допомогти своєму пригнобленому народові, іншим народам, поневоленим радянською владою, виступає з лекціями, пише історичні та публіцистичні твори, зокрема «Україна та її боротьба за незалежність» (Стамбул, 1930).

У 1934 році, у зв'язку з прийняттям турецькою владою рішення про введення в обіг для своїх громадян прізвищ, Сейдамет прийняв прізвище Киример (що можна перекласти як «кримчанин»).

Джафер Сейдамет Киример помер 3 квітня 1960 року в Туреччині.

Жіночий покрив кінцеь XIX – початок XX ст.

Джафер СЕЙДАМЕТ

КОЗ

Коз (із 1945 року – Сонячна Долина) – село у складі Судацької міської ради АР Крим. Розташоване за 4 км від моря, де утворюється мис Меганом, в оточенні мальовничих гірських вершин Парсук-Кая, Елтіген, Токлук-Сирт, остання вершина хребта Токлук.

Найдавніша з історичних пам'яток, що збереглися тут – храм Пророка Іллі IX-XII ст. Головна реліквія храму – мармурова купіль, зроблена з капітелі античної колони. Мікrokлімат Сонячної Долини, повітря та ґрунту сприятливі для рідкісних сортів винограду, з якого завжди робили знамениті вина.

За переписом 1897 року кількість мешканців села Коз сягала майже тисячі жителів, переважна більшість яких була татарами.

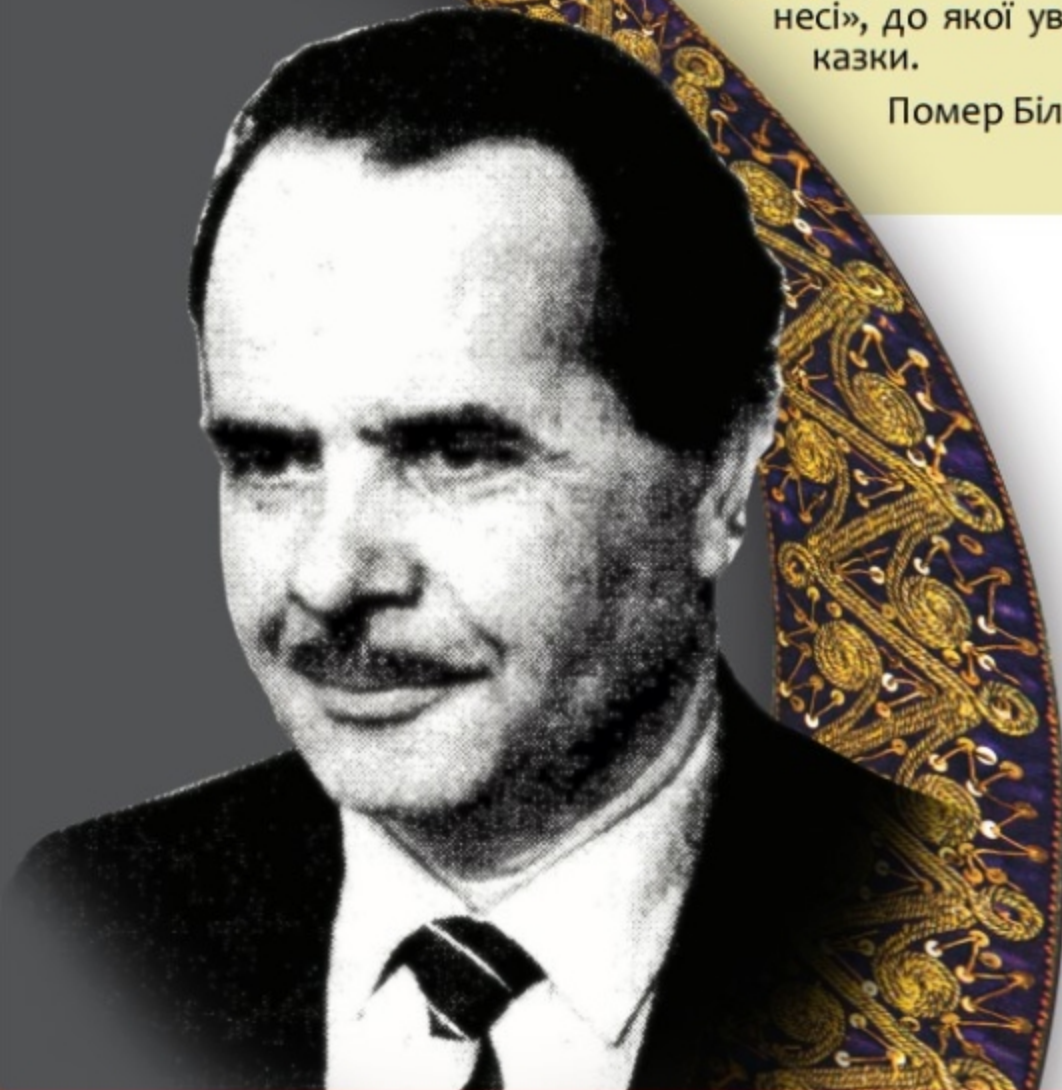
У 1944-му, внаслідок депортації кримських татар, село практично спорожніло. Уже у вересні 1944 року сюди було переселено 2469 сімей із Ставропольського та Краснодарського країв. У 1945 році село Коз було перейменовано на Лагерне, а після 1960-го назва була змінена на Сонячну Долину.

Білял Мамбет – кримськотатарський поет і журналіст, автор 10-ти збірок віршів, поетичних легенд і казок у віршах кримськотатарською мовою. Народився 2 лютого 1935 року в селі Коз. Після депортації 1944 року жив у Катакурганському районі Самаркандської області.

Перші свої вірші почав писати ще під час навчання в школі для стінгазети. Творчість Біляла Мамбета частіше адресована дітям. У 1990 році виходить його книга про кримськотатарську кухню «К'иримтатар емеклері».

У тому ж 1990 році Білял Мамбет з родиною переїздить до Криму, працює в редакції газети «Достлук'» – «Кири́м» («Дружба» – «Крим»). У 1996-му виходить книга «Козь ефсанесі», до якої увійшли кримськотатарські легенди, скоромовки і казки.

Помер Білял Мамбет 27 квітня 2009 року в Сімферополі.

Фрагмент чоловічого поясу. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

Зразок кримськотатарської вишивки. Кінець XIX – початок XX ст.

Білял
МАМБЕТ

КОККОЗ

Коккоз (із 1945 року – Соколине) – село в Бахчисарайському районі АР Крим.

Неподалік села протікає річка Коккозка. Історична назва села Коккоз в перекладі з кримськотатарської означає «блакитне око».

У документах назва села вперше зустрічається в Камеральному Описі Криму 1784 року як Кокос і Другой Кокос Мангупського каділику Бахчисарайського каймакамства.

Згідно зі складеною 1805 року «Відомістю про всі селища, що до Сімферопольського повіту входять...», в селі Коккоз у 86 дворах проживало близько 400 осіб кримських татар, а земля належала статському раднику Мегметчі-бею.

За переписом 1897 року кількість мешканців села зросла до 1687 осіб (890 чоловічої статі та 797 — жіночої), з яких 1639 — магометанської віри.

На початок Другої світової війни населення села Коккоз складало більше 2 000 осіб, більшість із яких була кримськими татарами. 18 травня 1944 року корінне населення було депортоване у Середню Азію, а 21 серпня 1945 року селище Коккоз перейменували в Соколине.

*«Люби цю землю й небокрай!
Нічого тут не продавай!
Підніжжя Кримських гір – розмай!
Коштовний скарб, чудовий скарб!»*

*Усеїн Шаміль Тохтаргази. Переклад
з кримськотатарської Степана Литвина*

Усеїн Шаміль Тохтаргази — кримськотатарський поет і драматург, вчитель і просвітник.

Народився 10 квітня 1881 року в селі Коккоз Таврійської губернії. Закінчив учительську семінарію в Акмесджиті (Сімферополь) і почав працювати вчителем.

У 1904 році в селі Харджибіє під Кафою (Феодосія) заснував власну школу, яка відрізнялася прогресивністю в методах навчання. Створив більше 20 підручників кримськотатарською мовою з різних предметів.

Крім учительства, займається літературною творчістю, друкується в пресі. У 1910 році в Карасубазарі вийшов поетичний збірник Тохтаргази «Налей Кири́м» («Стогони Криму»).

Усеїн Шаміль Тохтаргази все життя боровся з невіглаством в середовищі свого народу: викладав у школах, а в своїх віршах закликав людей здобувати освіту і висміював релігійний фанатизм. Не дивно, що він нажив собі ворогів.

Творчість поета і драматурга в багатьох представників місцевої шляхти викликала незадоволення. У 32-річному віці Усеїн Шаміль Тохтаргази загинув від ножових ран, завданих найманним убивцею.

Жіночий покрив. Кінець XIX – початок XX ст.

Усеїн Шаміль
ТОХТАРГАЗИ

КУРУ-ОЗЕН

Куру-Озен (з 1945 року – Сонячногірське) — село в Україні, підпорядковане Алуштинській міській раді АР Крим.

На території села Куру-Озен ще в IX–XI століттях греки заснували невеличку колонію Ксеропотамос, яка займалася виноградарством і виноробством. Свого часу вона платила данину виноградом і винами хану Мамаю та генуезцям. Хоча, як свідчать археологічні дані, на території Куру-Озен були знайдені кремнієві знаряддя, що відносяться до періоду неоліту, та могильник таврів.

У кінці XV століття ці землі потрапили у володіння турецького султана. Грецький Ксеропотамос було перейменовано в Куру-Озен (з кримськотатарської – «суха річка»). Татари, греки, лази й алани мирно співіснували, швидко пристосувавшись до нових реалій. Мовою спілкування стала татарська, конфліктів між християнами та мусульманами не було.

З приходом у Крим в 1783 році завойовників-росіян більшість татар емігрують до Туреччини, а Куру-Озен переходить у володіння статс-секретаря імператриці Катерини II Дмитра Трощинського. Місцеві вина користуються великим попитом в Російській імперії. Восени 1896 року в Куру-Озен жив відомий український письменник Михайло Коцюбинський, який працював у Криму в складі комітету по боротьбі з виноградною філоксерою.

З приходом більшовицької влади місцеве виноградарство і виноробство стало частиною аграрно-промислового об'єднання «Масандра». У 1945 році село Куру-Озен було перейменовано в Сонячногірське, а депортоване кримськотатарське населення замінене жителями Рязанської і Воронежської областей.

*Коли багато хто спав глибоким сном,
вважаючи день ніччю,
я крикнув: «Маю право!»
Вітер і гори заглушили мій голос.
Але це не зупинило мене.*

*«Маю право, маю право, маю право!» —
кричав я, повторюючи ці слова,
як учень, що готується до іспиту.*

*... Коли багато хто з остраху замовк,
я крикнув: «Маю право!»*

Шевкій Бекторе, «Заради мого права».

Із Куру-Озен пов'язана доля і відомого кримськотатарського письменника, філолога та педагога Шевкія Бекторе. Народився він 1888 року в Румунії у родині вчителя. В п'ятирічному віці з батьками переїхав до Туреччини. Вчився на факультеті релігії в Стамбулі, був добровольцем у війні на Балканах 1912 року.

У Туреччині Шевкій Бекторе займався підготовкою вчителів для кримськотатарських шкіл, а у 1918 році разом із дружиною Аміде та іншими представниками кримськотатарської інтелігенції повернувся до Криму. Письменник відкриває школу в селі Куру-Озен. На той час серед селян не було жодного, хто вмів читати чи писати. Тож Шевкій Бекторе розпочинає боротьбу з неграмотністю, читає і вивчає з сільськими дітьми свої вірші.

У 1921–1922 роках Шевкій Бекторе працював у Кримському татарському педагогічному технікумі в селі Тотайкой біля Сімферополя, де на той час зібралися найкращі представники кримськотатарської інтелігенції: публіцист та громадський діяч Амет Озенбашли, Бекір Чобан-заде, письменник і літературознавець Асан Сабрі Айвазов, письменник і видавець Абібулла Одабаш, поет та історик Осман Акчокракли та ін. Усі вони пізніше стали жертвами сталінського режиму.

Не оминула ця доля і Шевкія Бекторе. У березні 1932 року його було звинувачено в «націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності» і засуджено до 10 років ув'язнення.

Однак звільнили його лише в 1946 році, і то не надовго – у грудні 1948 року його знову заарештували і заслали до Сибіру. Там, у селищі Велика Мурта Красноярського краю, письменникові довелося жити аж до смерті Сталіна та «хрущовської відлиги».

У жовтні 1956 року Шевкій Бекторе повернувся до Туреччини. Там у 1965-му була написана книга спогадів про страшні комуністичні торттури «Волги червона течія».

Жіночий рушник. Кінець XIX – початок XX ст.

Шевкій БЕКТОРЕ

ТАМГА

Тамга – родова емблема Ґераїв. Використовувалася на монетах та офіційних документах Кримського ханства. Символ, який не поглинула історія і забуття.

Золота тамга прикрашала зал Ханського палацу у Бахчисараї, де відбулося відкриття Першого Курултаю у грудні 1917 року. У січні 1918 року кримськотатарське парламентське бюро затвердило національний прапор кримських татар у вигляді блакитного полотнища із золотою тамгою у лівому куті біля дровка. «Наше політичне життя знаходить воістину нове народження», – говорив тоді на відкритті національних зборів перший муфтії мусульман Криму і Східної Європи Номан Челебіджіхан.

Мегмед Ґерай IV Софу (1610–1674 роки) – кримський хан, обіймав престол у жовтні 1641 – червні 1644 та липні 1654 – 1666 роках. Син хана Селямет Ґерая I, був калгою (перша посадова особа після хана в ієрархії Кримського ханства). Був одним з найбагатших правителів Криму. За його правління було збудовано малу ханську резиденцію поблизу річки Качі, споруджувалися школи і лазні в кримській столиці.

Мав миролюбну вдачу. Під час першого правління утримував кримців від набігів, що спричинило невдоволення в Криму. Вдруге посів престол після Іслам Ґерая III і виступив активним противником Московського царства.

Підтримуючи гетьмана Івана Виговського, взяв участь у переможній Конотопській битві 1659 року.

Усунутий з престолу за відмову послати військо на допомогу османським силам в Угорщині. Доживав віку в Дагестані (нині Республіка Дагестан у складі РФ) дервішем. Відомий суфій і поет (підписувався псевдонімами «Кяміль» та «Хані»).

МЕГМЕД-ҐЕРАЙ IV Софу

Історична довідка: КОНОТОПСЬКА БИТВА

Конотопська битва 1659 року – один із центральних епізодів українсько-російської війни 1658–59 років. Битві передувала успішна оборона українськими військами (4–5 тис.) під командуванням наказного гетьмана Лівобережної України ніжинського полковника Гуляницького міста Конотоп, обложеного 100-тисячним російським військом на чолі з князями Трубецьким, Пожарським, Ромодановським та заганами українського наказного гетьмана Безпалого, який був не згодний з пропольською політикою Виговського.

У цей час гетьман Виговський мобілізував українське військо в Правобережній Україні, заручившись допомогою кримського хана Мегмеда-Ґерая IV на чолі 40-тисячного війська.

4 липня 1659 року Виговський розбив передовий загін московської армії під селом Шаповалівка. Підійшовши до Конотопа, гетьман, за домовленістю з кримським ханом, залишив у засідці біля села Соснівка татарське військо та частину козаків і 8 липня вдарив по московській армії, а після нетривалого бою почав відводити козацькі підрозділи на вихідні позиції, імітуючи втечу. Російський воєвода Пожарський кинувся переслідувати відступаючих і потрапив у заздалегідь підготовлену пастку. За наказом Виговського, у цей час козаки зруйнували міст і загнали річку Кукілку (притоку Сейму), що унеможливило організований відступ московитів.

Згідно з найчастіше вживаними в літературі підрахунками істориків, у бою загинуло близько 30 тис. московського війська, а 15 тис. вояків (у т. ч. півсотні воєвод) потрапили в

полон. Втрати козаків Виговського та найманців становили 4 тис., втрати військ хана Мегмеда Ґерая IV – 6 тис.

9 липня 1659 року об'єднана українсько-татарська армія розпочала наступ на позиції князя Трубецького під Конотопом, змусивши росіян відступити з української території до Путивля. Результати битви перелякали Москву і мали широкий резонанс у Європі.

У липні 1659 року в с. Крупи́чполе об'єдналися і з'єдналися до Конотопської гетьмана Івана Виговського та кримського хана Мухаммад Ґерая IV Софу. Українсько-кримськотатарське військово-братерство стало запорукою Конотопської перемоги над московськими загарбниками.

1659 senesinde, Konotop uruşu arifesinde, hetman İvan Vıgovskiyniñ rehberliğinde olğan ukrain ordusu ve IV Muhammed Geray Sofu hanıñ rehberliğinde olğan qırımtatar ordusu Krupicpole köyünde birleşken ediler. Ukrain-qırımtatar askerleri birdeşligi Konotop uluşında Rusiye işgalçileri cılıbıno galebeni toñın etken bir vaqıt olğan edil.

26 липня 2017 року в селі Крупи́чполе Ічнянського району Чернігівської області було відкрито пам'ятний знак українсько-кримськотатарському військово-братерству.

На камені встановлена табличка, де двома мовами, українською й кримськотатарською, написано: «У липні 1659 року в селі Крупи́чполе об'єдналися і вирушили в Конотоп війська гетьмана Івана Виговського та кримського хана Мегмеда Ґерая IV Софу. Українсько-кримськотатарське військово-братерство стало запорукою Конотопської перемоги над московськими загарбниками».

КУЛЬТУРА ТА ПОБУТ кримських татар

Житло Культура кримських татар має глибоке коріння і багатогранна у своїх проявах. Це стосується і кримськотатарського дому. Попри те, що у кожному регіоні Криму татарське житло мало свої характерні особливості, було й багато спільного – притаманного лише кримським татарам.

Житло татар кінця XIX-початку XX століть – це зазвичай прямокутний будинок з одним або парою вузьких вікон. Скло могли собі дозволити лише заможні родини, тому в основному вікно закривали тонкою шкірою або промасленим папером.

Стіни викладали із каменю, двоскатий дах покривали хмизом чи соломою, тесаною дошкою чи дранкою. В будинках заможних родин обов'язково були окремі кімнати для чоловіків, жінок і гостей.

У дворі татари обов'язково будували піч для випічки хліба (фурун). А от їжу готували в домі. У будинку посеред кімнати на глиняному майданчику розпалювали вогнище, над яким встановлювали казан. Витяжкою слугувала конусоподібна труба над ним.

З обох сторін вогнища зазвичай розміщувалися вбудовані в стіну шафи (долаф і судолаф) для зберігання різноманітного посуду. Шафи з'єднувалися під стелею й утворювали мусандру – полиці, де господині зберігали овочі та фрукти. Підлога житла рясно встелялася повстю та барвистими килимами.

Особливістю будинків кримських татар у містах була шафа, в якій зберігали постіль та одяг. Також одяг зберігали у дерев'яних, зазвичай прикрашених різьбленням та інкрустованих перламутром, скринях.

Стіни кімнат завішувалися тканиною з візерунками і вишитими рушниками, які виконували не тільки декоративну, але й обрядову функцію. Уздовж стін стояли низькі дивани (сет) із матрасами (міндер), на них зазвичай клали стінні подушки, прикрашені вузькою довгою накидкою.

Особливість кримськотатарського інтер'єру, окрім його витонченості, в його мобільності та універсальності, адже за рахунок розумного використання господарського простору завжди функціонально збільшувався житловий.

Інтер'єр кримськотатарського будинку в с Капсіхор. З картини Раффе.

Внутрішній вигляд кримськотатарської оселі. Літографія 1893 року

Одяг Говорячи про кримськотатарську культуру, не можна оминати увагою традиційний одяг. Жіночий одяг, попри барвисту красу та ошатність, чітко відповідав ісламським традиціям.

Татарки заплітали тонкі косички, які прикрашалися амулетом (сачдуа), одягали на голову фес – оксамитову шапочку із плоским дном, розшиту сріблом або перлами. Поверх накидалося шербенти або марама – відповідно тканинне або вишите покривало.

Невід'ємним атрибутом жіночого одягу була нижня льяна чи бавовняна сорочка (кетен-кольмек), довге приталене плаття (антер), яскраві кольорові, обов'язково широкі, шаровари, прикрашені біля кісточок шнурком і галуном. На талії жінки носили пояс або підв'язувалися хусткою.

Плаття рясно прикрашали позолоченою вишивкою, також татарки полюбили прикраси. Часто жінки носили перстні (юзюк), браслети (билезлик), сережки (купе), намисто (боюнджак), срібні амулетниці (дувалик) або сумочки з молитвою із Корану. Виходячи з дому, обов'язково одягали накидку (фередже) білого, рожевого або зеленого кольорів. На ногах носили сап'янові туфлі або чобітки (мест), домашні туфлі без задника (папуч), черевики (терлик), у приміщеннях – шерстяні капці (кальчин) або панчохи.

Чоловіки також носили спідню сорочку (кетен-кольмек), широкі суконні шаровари (шалвар), пояс. Серед головних уборів переважали низька бараняча шапка (калпак) та чоловічий фес.

Поверх сорочки одягали оксамитовий жилет-елек із галуном, куртку з довгими або коротким рукавами і кафтан (чекмен). Взуття шили зі шкіри вола. Носили туфлі (чарик) та чоботи із підкованими каблучками (чизма).

Дитячий одяг виготовляли індивідуально кожній дитині, при цьому широко використовували обереги, зокрема у шапочки (назар-фес) підшивали листок із молитвою.

КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

У XIII-XIV століттях на території Криму почало формуватися власне кримськотатарське мистецтво. З приходом на півострів ісламу місцеві образотворчі форми потрапили під вплив нової культури, що відобразилося на характері і стилі мистецьких витворів. Найвищого розквіту декоративне мистецтво кримських татар досягло у 2-й половині XV століття.

В XVI-XVIII століттях розвивається мистецтво орнаменту: різьблене мереживо на гробницях членів ханського роду, будинках, на вишивках костюмів, на ювелірних виробках, розписах інтер'єрів засвідчують неперевершену вишуканість та красу й багатство мотивів.

На початку XX століття декоративно-ужиткове кримськотатарське мистецтво переживає занепад, спричинений соціально-економічною ситуацією та впливом європейської масової культури.

Після 1917 року, зі зміною суспільно-політичного ладу та економічних реалій, побут татар почав різко змінюватися. Значно зменшилася потреба в авторських мистецьких виробках у багатьох напрямках, що стало однією з причин кризи художньої народної творчості.

У 20-ті роки стандартизоване радянське дешеве фабричне виробництво остаточно витіснило з побуту кустарну продукцію, а відтак на вироби ручної роботи не було попиту.

Заідеологізованість радянського мистецтва майже повністю знищило виробництво холодної зброї та різьблення по каменю й дереву.

Різьблення по каменю.
Дюрбе Хаджи Герая.
Старосілля. Крим.

Бахчисарайський фонтан.
Різьблення по каменю.
Ханський палац. Бахчисарай.

«Золотий фонтан»
Ханського палацу.
Бахчисарай

КРИМСЬКО-ТАТАРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Зображення традиційного орнаменту (ОРЬНЕК) належить до найдавніших зразків культури кримськотатарського народу. Це унікальне явище світової культури, пов'язане своєю тематикою та символікою з давньою історією Криму. Адже мистецтво кримських татар сформувалося й розвивалося на території Криму: півострова, де перетнулися культури народів Причорномор'я та Середземномор'я, східно-європейських і кавказьких народів.

У 2018 році Міністерство культури підтримало ініціативу громадської організації «Алем» зробити надбання корінного народу України ближчим до Європи та включило Кримськотатарський орнамент ОРЬНЕК до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (наказ Міністерства культури від 12.02.2018 № 105).

Орнамент містить у собі об'єднані дрібні елементи, переважно геометричного і рослинного характеру, симетричного та асиметричного розташування. Поєднуючись у єдиний смисловий простір, різноманітні елементи орнаменту утворюють нові знаки, доповнюють і підсилюють один одного.

Музейні зразки вишивки кримських татар засвідчують не лише їхню поширеність у побуті, а й значну художню цінність. Вишивкою переважно прикрашали предмети побуту: сукні, фартухи, рукавники, головні убори, взуття.

Найбільш характерними для Криму є двосторонні вишивки – глуха гладь без попереднього настилу (татар ішлеме), рахункова вишивка (есап ішлеме) і вишивка із застосуваннями плоских, вузьких посріблених чи позолочених пластинок (теллі) та одностороння вишивка – високе шиття золотом або сріблом за попереднім настилом (михлама), вишивка золотими, срібними, шовковими шнурками (букме) і тамбуром (каснак).

Художню вишивку доповнювали аплікацією, бісером, перлами, коштовним камінням. Особливість двосторонньої татарської вишивки криється у високоточній лічбі ниток матеріалу на основі та дотриманні напряму стібків. Вишивки, виконані цими швами, вражають – на них важко відрізнити «лице» від «вिवороту». Таке виконання зумовлене використанням виробів, на яких вишивку видно з обох сторін.

Односторонню вишивку золотими та срібними нитками за попереднім настилом (високе шиття) виконували на щільних тканинах: сукні, оксамиті, атласі або шкірі. У часи Кримського ханства золотим шиттям розшивали чапрати для коней, похідні намети ханів, деякі предмети військового вжитку, одяг хана і знаті, настінні килимки із цитатами з Корану, великі подушки для диванів ханського палацу.

Оскільки вишивання таких громіздких предметів потребувало фізичної сили й витривалості, цим займалися чоловіки-вишивальники у спеціальних цехах. Із падінням ханства цехи зникли і лише жінки у домашніх умовах продовжували використовувати високе шиття для невеликих речей.

Футляр для годинника. Крим. Кінець XIX – початок XX ст.

